

УДК 911.3

А.В. Марущинець**ГАЛУЗЕВО-ТЕРИТОРІАЛЬНА
КИЇВСЬКОГО ПРИДНІПРОВ'Я****ТРАНСФОРМАЦІЯ АГРАРНОЇ СФЕРИ****А.В. Марущинець****ОТРАСЛЕВАЯ И ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ АГРАРНОЙ СФЕРЫ КИЕВСКОГО ПРИДНЕПРОВЬЯ***Институт географии Национальной академии наук Украины, Киев*

В статье рассматривается отраслевая и территориальная трансформация аграрной сферы Киевского Приднепровья, происходившая в течение 1990-2012 гг. Охарактеризованы и выделены периоды в развитии аграрной сферы региона. Проанализированы изменения валового производства продукции сельского хозяйства как на региональном уровне, так и на уровне административных районов. Показана трансформация посевных площадей, рассмотрены изменения в соотношении между растениеводством и животноводством. Раскрыта сущность и причины изменения специализации сельского хозяйства Киевского Приднепровья. Проанализированы особенности территориальных изменений аграрной сферы. Дана характеристика трансформационных процессов в растениеводстве и животноводстве.

Ключевые слова: аграрная сфера; растениеводство; животноводство; трансформационные процессы; Киевское Приднепровье.

A. Marushchinets**SECTORIAL AND TERRITORIAL TRANSFORMATION OF THE KYIV REGION DNIEPER RIVER BASIN AGRICULTURE***Institute of Geography of the Ukraine National Academy of Sciences, Kyiv*

The article discusses the sectorial and territorial transformation of the agricultural sector in the Kyiv region Dnieper river basin which occurred within 1990-2012 years. Periods of the agrarian sector development in the region have been characterized and highlighted. The changes in the gross agricultural production at the regional level and at the level of administrative districts have been analyzed. The transformation of cultivated areas have been demonstrated, balance changes between crops and livestock have been reviewed. The essence and the reasons for the change in agriculture within Kyiv region Dnieper river basin have been revealed. The peculiarities of the territorial changes in the agriculture have been analyzed. The characteristic of the crop and livestock production transformation processes has been given..

Keywords: agriculture; crop production; livestock; transformation processes; Kyiv region Dnieper river basin.

Вступ

Аграрна сфера завжди була на особливому місці в нашій країні. Давні землеробські традиції сприяли тому, що аграрна сфера посідає провідні позиції як у розвитку економіки, так і в свідомості людей. Вона є однією з головних сфер суспільного виробництва, від розвитку якої залежить не тільки продовольча безпека, а й загалом економічний розвиток нашої країни, збереження сільського соціуму та сільської поселенської мережі. Аграрну сферу ми розглядаємо як галузево-територіальну систему, до якої входить власне сільське господарство як провідна галузь, територія як просторова база виробництва та населення, яке проживає на ній. Сільське господарство є базовою, системоутворювальною галуззю аграрної сфери, від розвитку якого повною мірою залежить розвиток території та життєвий рівень людей [3].

З отриманням незалежності в Україні відбувся перехід від планово-директивної до ринкової системи господарювання. Кризові процеси 90-х років ХХ ст., які були пов'язані зі зміною суспільно-політичної та економічної систем країни, зумовили трансформацію практично усіх секторів і видів економічної діяльності. Радикальні зрушення почали відбуватися і в аграрній сфері: під дією економічних, політичних, соціальних процесів та явищ

вона трансформується. Трансформація аграрної сфери – це процес зміни інституційного, галузевого, територіального характеру системи аграрної сфери регіону, зумовлений трансформацією всієї економічної системи. Ключове значення з позиції суспільної географії при розгляді трансформаційних процесів в аграрній сфері регіону має приділятися саме їх територіальному аспекту [4].

Проблемі розвитку аграрної сфери та трансформаційним процесам у ній присвячено значну кількість публікацій в періодичних виданнях, підручниках, монографіях. Особливу увагу цим питанням приділяють Г.В. Балабанов, М.О. Барановський, В.П. Нагірна, Т.О. Осташко, О.М. Онищенко, Ю.В. Юрчишин [1, 2, 5, 6, 7, 8, 9]. Попри це, проблематика трансформаційних зрушень у розвитку аграрної сфери різних регіонів України не втрачає своєї актуальності, оскільки ці процеси довготривалі, вони проявляються у межах окремих територій неоднаково, з ними пов'язані інтереси великої кількості населення.

Галузево-територіальні трансформації у розвитку аграрної сфери мають чітко виражені регіональні особливості. У цій роботі територією дослідження обрано природно-господарський район Київське Придніпров'я у складі Житомирської, Київської, Черкаської та Чернігівської областей

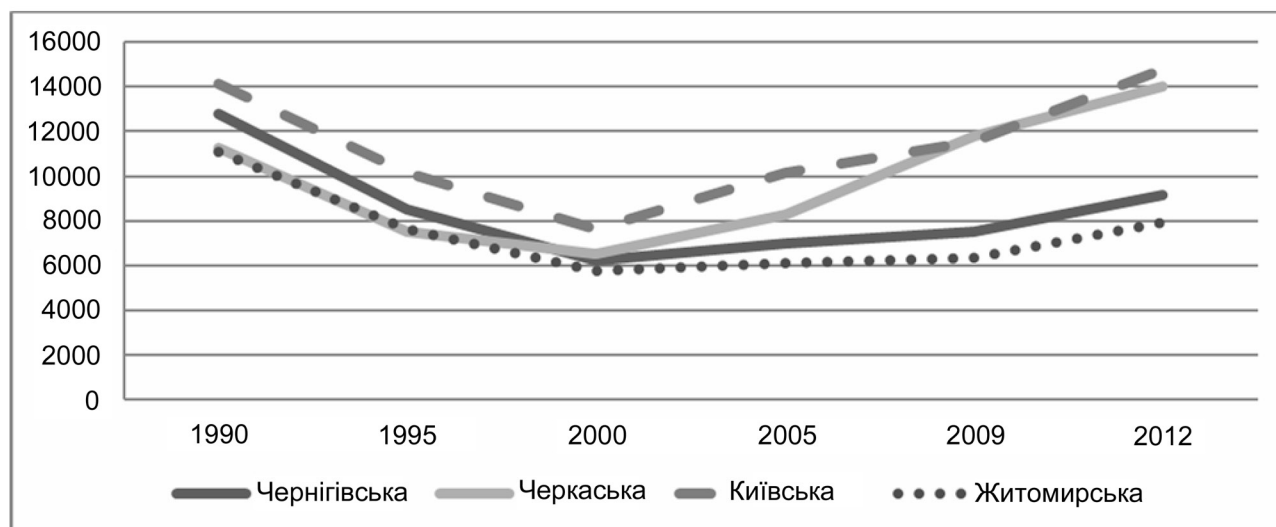

Рисунок 1. Валова продукція сільськогосподарських областей Київського Придніпров'я (млн грн)

із таких міркувань. По-перше, він лежить у двох природних зонах, що істотно впливає як на спеціалізацію сільськогосподарського виробництва, так і на ефективність його функціонування, по-друге, центром району є столиця країни, яка розглядається як потужний осередок реалізації аграрної продукції, по-третє, Київському Придніпров'ю уже тепер притаманні значні просторові диспропорції у розвитку окремих його частин.

Мета цієї публікації полягає у розкритті суті трансформаційних процесів у аграрній сфері Київського Придніпров'я у пострадянський період, аналізі галузево-територіальних перетворень, виявленні особливостей трансформації аграрної сфери в регіоні.

Виклад основного матеріалу

Київське Придніпров'я характеризується досить високим ступенем територіальної концентрації сільськогосподарського виробництва. За виробництвом окремих видів сільськогосподарської продукції та продовольства воно посідає провідні позиції в Україні. Трансформаційні процеси, які відбуваються в аграрній сфері, значно вплинули і нині впливають на галузеву й територіальну структуру аграрної сфери цього регіону.

У розвитку сільськогосподарського виробництва регіону, як і країни загалом, можна виокремити два періоди. Перший, 1991 – 2000 рр., який характеризується значним скороченням виробництва сільськогосподарської продукції, зміною структури посівних площ, форм і методів управління в аграрній сфері. Другий, 2001 – 2012 рр., під час якого поступово зростають майже всі показники сільськогосподарського виробництва.

За 1990-2000 рр. загальне виробництво сільськогосподарської продукції у порівняльних цінах 2010 р. скоротилося на 47 % (рис.1).

Так, станом на 2000 р. найбільш значними стали темпи згортання сільськогосподарського виробництва у Чернігівській (на 51%) та Житомирській (на 48%) областях. У Київській області скорочення виробництва досягло 46%, у Черкаській 42%. Упродовж 2001-2012 рр. спостерігається загалом позитивна динаміка аграрного виробництва, однак рівень виробництва сільськогосподарської продукції не досяг показників 1990 р.: станом на 2012 р. валова продукція сільськогосподарського виробництва регіону становила 93% від рівня 1990 року. Найпозитивнішою динамікою виробництва продукції сільськогосподарського виробництва від рівня 2000 р. виділяються Черкаська (115%) та Київська (95%) області, дещо менше зростання у Чернігівській (46%) та Житомирській (38%) областях. У Черкаській та Київській областях валова продукція сільськогосподарського виробництва навіть перевершила показники 1990 р. на 24% та 4% відповідно. Отже, навіть проаналізувавши один показник, простежуються чіткі трансформаційні періоди в аграрному виробництві до 2000 року і після.

Аналіз обсягів виробництва сільськогосподарської продукції у розрізі адміністративних районів Київського Придніпров'я свідчить про посилення поляризації аграрного простору.

Сільськогосподарське виробництво дедалі більше концентрується у тих районах, які або розташовані навколо великих міст, або мають кращі ґрунтово-кліматичні умови.

Найбільша частка у виробництві валової продукції сільськогосподарського виробництва Київського Придніпров'я припадає на Вишгородський (4,5%) та Броварський (3,1%) райони Київської, Канівський (10%) та Черкаський (3%) райони Черкаської, Прилуцький район (2%) Чернігівської та Попільнянський район (1,6%) Житомирської областей, про що свідчать дані рис.5.

Рисунок 2. Частка рослинництва і тваринництва у виробництві сільськогосподарської продукції Київського Придніпров'я, %

За досліджуваній період змінилося співвідношення між рослинництвом і тваринництвом (рис.2). Якщо у 1990 р. частка рослинництва у валовому виробництві сільськогосподарської продукції становила 50,5%, то в 2012 р. вона збільшилася до 64,8%, тобто зросла на 14%, тоді як валова продукція тваринництва зменшилася, відповідно з 49,5% до 35%. У розрізі областей валова продукція тваринництва в Чернігівській області у 2012 р. становила 25%, що на половину менше, ніж у 1990 р. (55%). У Житомирській області частка тваринництва скоротилася на 18% і в 2012 р. була на рівні 36%, у Київській області скоротилася на 13%. Найкраща ситуація залишається в Черкаській області, де на рослинництво припадає 58%, а на тваринництво 42%, частка тваринництва зросла на 5% порівняно з 1990 роком.

Зменшення частки тваринництва у виробництві сільськогосподарської продукції є одним із найнегативніших структурних зрушень у сільськогосподарському виробництві, оскільки це засвідчує зниження ефективності використання земельних угідь, недостатню конверсію кормових ресурсів у продукцію тваринництва, зниження продуктивності землі.

Вагомим індикатором галузево-територіальних трансформацій у розвитку аграрної сфери Київського Придніпров'я є зміна посівних площ. Так, упродовж 1990-2012 рр. у всіх регіонах загальна посівна площа зменшилася більш ніж на 21%, мав місце також їх перерозподіл між різними типами культур (рис.3). Посівні площі під зерновими культурами, які посідали провідне місце у структурі посівних площ, впродовж досліджуваного періоду зросли з 42% у 1990 р. до 55% у 2012 році. У структурі посівних площ зернових культур зменшилася частка озимих зернових (на 50%) та зросла ярих. Серед зернових культур переважають пшениця, жито, ячмінь, кукурудза та, відповідно, посівні

площі під цими культурами. Окремо варто відзначити зростання посівних площ під ярою пшеницею (в 15 разів) та кукурудзою (в 7 разів). При цьому негативним явищем у зерновому господарстві є скорочення посівної площі під зернобобовими культурами (на 83%), адже це ґрунтоутворювальні, азотофіксуючі, високобілкові культури, які сприяють підвищенню родючості ґрунтів, нагромадженню в них біологічно чистого азоту, гумусу та поліпшують їх структуру.

За досліджуваній період зросли посівні площі під технічними культурами – з 10% у 1990 р. до 22% у 2012 році. У їх структурі значно скоротилися посівні площі під цукровими буряками (на 80%), що пов'язано зі зниженням ефективності виробництва через збільшення витрат на вирощування та реалізацію цієї продукції. Водночас економічні чинники, зокрема висока рентабельність, ринкова кон'юнктура, стали причиною значного зростання посівних площ під такими технічними культурами як соняшник, ріпак та соя.

Фактично незмінними є посівні площі під картоплею та овоче-баштанними культурами (9%). Найбільших перетворень зазнали посівні площі під кормовими угіддями: якщо у 1990 р. їх частка у структурі посівних площ становила 39%, то у 2012 р. – 14%, тобто відбулося скорочення на 25%. Це пов'язано, насамперед, із занепадом тваринницької галузі, тому що кормові культури вирощуються в основному для її забезпечення.

Більш показовою для аналізу територіальних трансформацій аграрної сфери, визначення їх причин є оцінка динаміки посівних площ у розрізі адміністративних районів Київського Придніпров'я. Як свідчать результати дослідження, диференціація динаміки посівних площ на рівні районів є значно вищою, ніж на рівні областей. Наприклад, найбільше скорочення посівних площ притаманне північним (поліським) та пристолічним районам: Володарсько-Волинському (-63,6%), Коростишівському

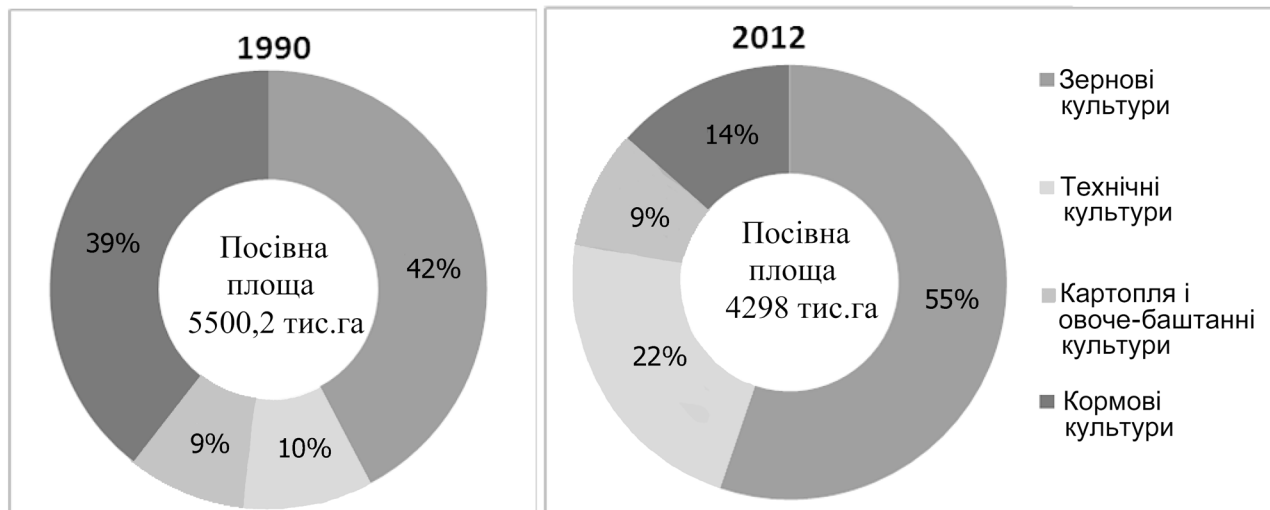

Рисунок 3. Структура посівних площ основних сільськогосподарських культур Київського Придніпров'я, %

(-68,7%), Народицькому (-68,6%) Житомирської області, Іванківському (-60,7), Кірово-Святошинському (-44,5%), Бородянському (-35,4%) Київської області, Щорському (-63,2%), Ріпкинському (-60,3%), Козелецькому (-58,5%) Чернігівської області (рис. 4).

Можна говорити про кілька причин такого явища, насамперед економічних, проте помітну роль відіграють і природні чинники. Як відомо, територія кожної з областей Київського Придніпров'я розташована у двох природних зонах – мішаних лісів і лісостепової, які істотно різняться між собою якістю ґрунтового покриву, а, відтак, і можливостями для ведення сільськогосподарського виробництва. Простежується пряма чітка залежність між обсягами скорочення посівних площ і часткою території, що лежить у зоні мішаних лісів. В усіх областях регіону скорочення посівних площ у поліських районах майже удвічі вище, ніж у лісостепових. Скорочення посівних площ у пристойничних районах пояснюється передусім тим, що колишні сільськогосподарські землі почали використовуватися для інших потреб.

Зростання посівних площ відбулося лише у лісостепових районах Київського Придніпров'я - Білоцерківському, Вишгородському, Миронівському, Рокитнянському, Таращанському. Особливо виділяється Черкаська область, де у всіх районах посівні площі зросли порівняно з 1990 роком.

Отже, особливістю територіальних трансформацій аграрної сфери Київського Придніпров'я є поляризація посівних площ між поліськими та лісостеповими районами. Особливо це помітно, якщо розглянути структуру та посівні площі Київського Придніпров'я у 2012 р. (рис. 6). Найменша частка посівної площі характерна для північних (поліських) районів Київського Придніпров'я: Олевського (5,2%), Народицького (8,9%) Житомирської області, Іванківського (5,6%), Поліського (2,5%) Київської області, Щорського (11,6%),

Ріпкинського (10,9%) Чернігівської області. Південні (лісостепові) райони вирізняються дуже високою часткою посівних площ від загальної їх площі, особливо Вишгородський (74,5%) та Білоцерківський (71,8%) Київської області та Драбівський і Христинівський (75,6%) Черкаської області. Отже, сільськогосподарське виробництво дедалі більше концентрується у лісостепових районах регіону, на противагу цьому у поліських районах відбувається фактично занепад галузі.

Вагомим змін упродовж досліджуваного періоду зазнала сільськогосподарська спеціалізація Київського Придніпров'я. Головними структуроформуючими галузями тут є рослинництво (зернове господарство, буряківництво, картоплярство, овочівництво) та тваринництво (молочної та м'ясо-молочної спеціалізації).

Дія ринкових механізмів спричинила неоднорідну динаміку виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції. Наприклад, виробництво зернових культур за 1990-2012 рр. зросло на 61%, соняшнику на 824%, тоді як цукрових буряків і льону-довгунцю скоротилося більше ніж удвічі. Скорочення виробництва основних видів продукції тваринництва стало наслідком постійного зменшення поголів'я худоби.

Основна галузь рослинництва Київського Придніпров'я – зернове господарство. Виробництво зернових культур збільшилося майже у 2 рази – з 6875,5 тис.т у 1990 р. до 11134,5 тис.т у 2012 році (рис.7). Спостерігаються зміни у внутрішній структурі виробництва зернових: більше почали вирощувати ярих зернових і менше озимих. Найбільших трансформацій зазнало виробництво кукурудзи на зерно – збільшилося у 12,5 разів (1264% від рівня 1990 р.), і навпаки, зменшилося виробництво зернобобових (на 83%), а також гречки (на 46%) і проса (на 54%). Виробництво пшениці, жита, ячменю станом на 2012 р. зменшилося

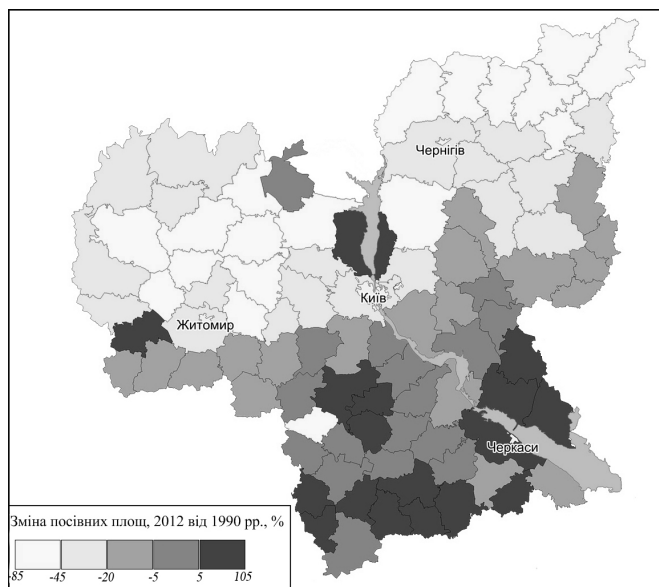

Рисунок 4. Динаміка посівних площ у розрізі районів Київського Придніпров'я за 1990-2012 рр., %

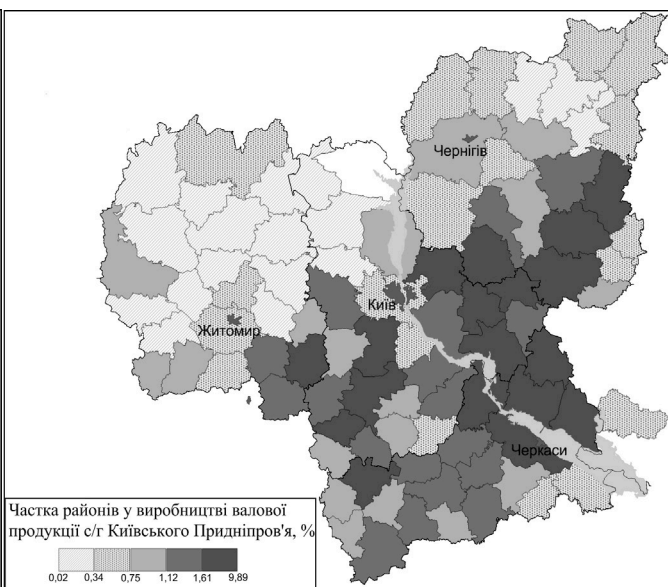

Рисунок 5. Частка районів у виробництві валової с/г продукції Київського Придніпров'я у 2012 р., %

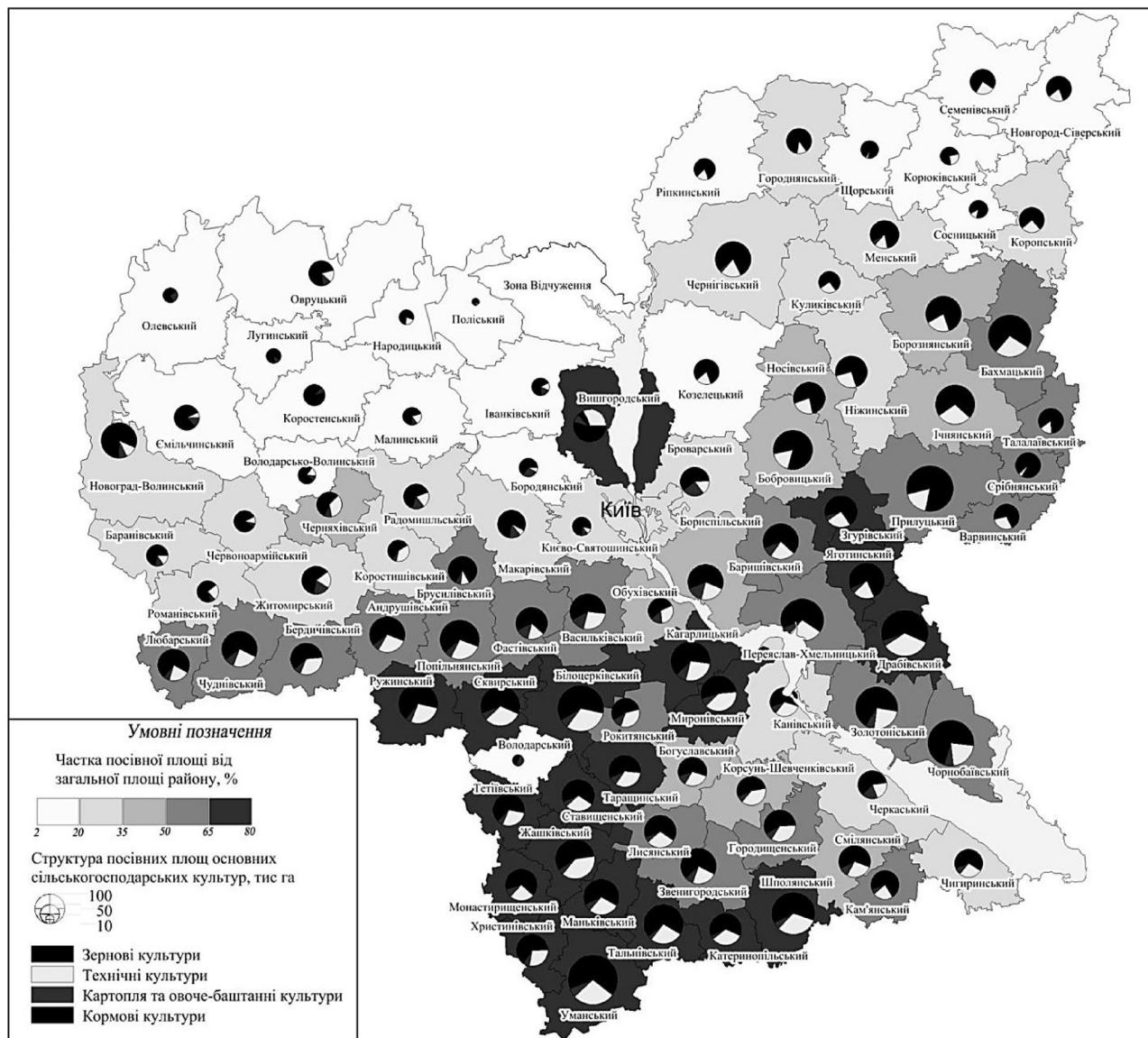

Рисунок 6. Структура та посівні площі Київського Придніпров'я у 2012 році

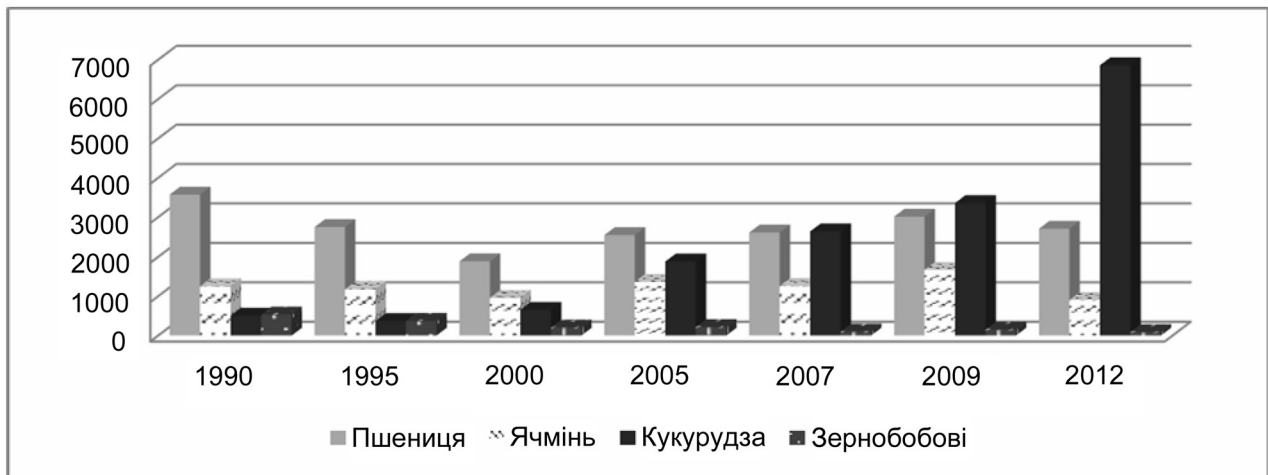

Рисунок 7. Динаміка виробництва основних зернових культур у Київському Придніпров'ї (тис. т)

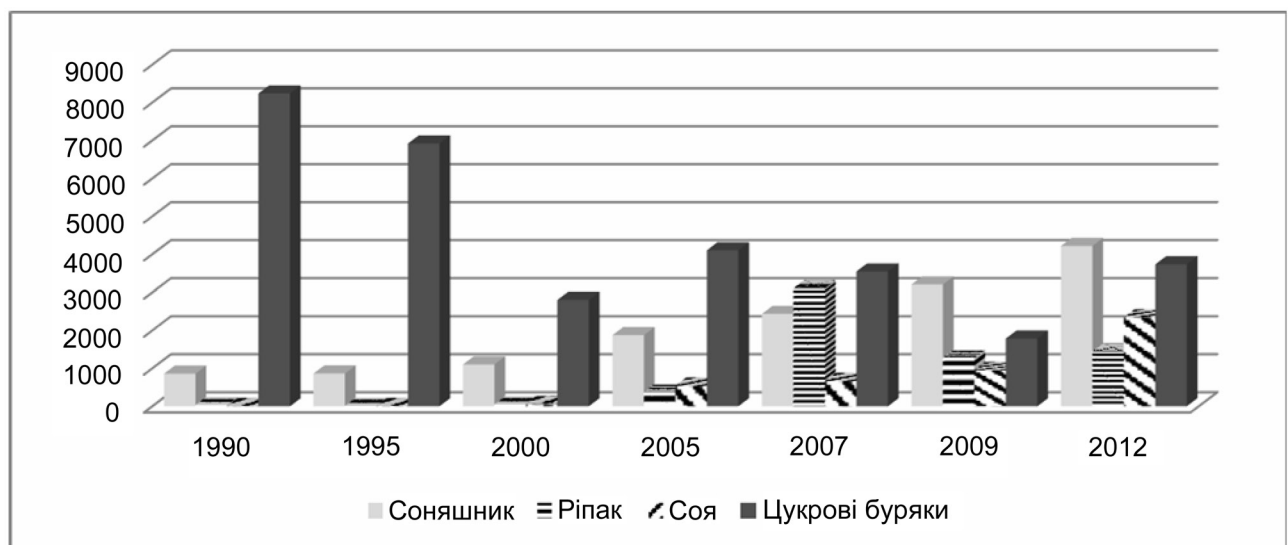

Рисунок 8. Динаміка виробництва основних технічних культур у Київському Придніпров'ї (тис. т)

приблизно на чверть. Динаміка виробництва зернових подібна для всіх зернових культур: до 2000 р. відбувалося стрімке зменшення виробництва як наслідок кризових процесів в аграрній сфері загалом, а потім повільне збільшення.

Другою важливою галуззю сільського господарства Київського Придніпров'я є виробництво *технічних культур*. Серед них найбільшу вагу має виробництво цукрових буряків, соняшнику, ріпаку, сої. Буряківництво, яке в минулому було однією з основних і високоефективних галузей сільськогосподарського виробництва регіону, впродовж трансформаційного періоду втрачає свої позиції, з 2009 р. тут вирощують більше соняшнику (рис. 8). Як і у виробництві зернових, виробництво цукрових буряків має подібну динаміку упродовж 1990-2012 рр.: до 2000 р. відбувався стрімкий спад виробництва, з 2000 по 2007 рр. невеликий підйом, потім знову незначний спад і підйом до 2012 року. Загалом виробництво цукрових буряків у Київському Придніпров'ї впродовж 1990-2012 рр. ско-

ротилося на 55%, у Київській області на 63%, Чернігівській на 47%, у Житомирській на 57%, Черкаській на 46%.

Прибутковість бурякосіючих господарств істотно зменшується, у багатьох з них це виробництво стало збитковим.

Традиційною технічною культурою Київського Придніпров'я, особливо поліської частини, був льон-довгунець, проте за 1990-2012 рр. відбулося скорочення виробництва на 98,1%, а тому льонарство як сільськогосподарська галузь майже зникло, що зумовлено передусім обмеженими можливостями реалізації сировини, дешевиною аналогічної іноземної продукції, радіоактивним забрудненням території.

Разом з тим, під дією економічних чинників збільшилися посівні площі, а в результаті і виробництво таких технічних культур як соняшник (виробництво збільшилося у 8 разів), ріпак (у 13 разів) та соя (у 238 разів), рентабельність виробництва яких дуже висока. Проте надвиробництво цих культур має й негативні наслідки, адже вони

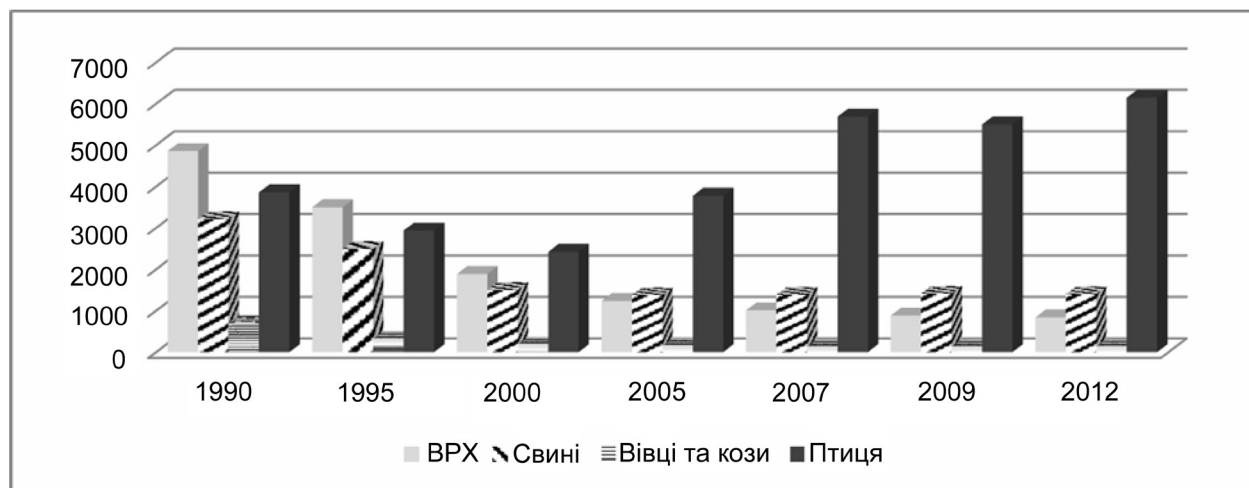

Рисунок 9. Динаміка поголів'я худоби та птиці у Київському Придніпров'ї (тис.)

дуже виснажують ґрунти.

Виробництво продукції *картоплярства* та *овочівництва* майже не змінилося, але відбувся перерозподіл між часткою виробництва цих культур сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення: у 1990 р. вони виробляли приблизно однакову кількість продукції, а вже у 2012 р. виробництво картоплі та овочів майже повністю зосередилося у господарствах населення.

За досліджуваній період практично було зруйновано кормовиробництво як спеціалізована галузь сільського господарства Київського Придніпров'я: за 1990 – 2012 рр. виробництво кормових культур скоротилося на 75%, що пов'язується з кризовими процесами в тваринництві.

Істотні трансформації відбулися у *тваринництві*. Як видно з діаграми (рис. 9), постійно зменшується поголів'я худоби та свиней: поголів'я великої рогатої худоби протягом 1990-2012 рр. скоротилося на 82%, у тому числі поголів'я корів на 73%, свиней на 56%, овець та кіз на 81%. Водночас за цей період збільшилося поголів'я птиці на 60%; у 2012 р. на Київське Придніпров'я припадало 30% поголів'я птиці країни.

Розвиток *птахівництва* в регіоні пов'язаний з меншою витратністю, порівняно з іншими галузями тваринництва, високою продуктивністю, наявністю великого ринку збуту, а також термінами вирощування.

У 1990 р. тваринництво зосереджувалося переважно в сільськогосподарських підприємствах, станом на 2012 р. основними виробниками продукції тваринництва стали господарства населення.

Разом зі змінами в поголів'ї впродовж досліджуваного періоду відбулися й зміни у виробництві основних видів продукції тваринництва, але вони характеризуються подібними трендами розвитку. Так, виробництво вовни скоротилося на 97%, молока на 57%, м'яса на 22%. Змінилася і структура виробництва м'яса: у 1990 р. частка свинини

та яловичини становила близько 86%, у 2012 р. – 30%, а найбільшу частку має м'ясо птиці (70%).

Аналізуючи територіальні трансформації у тваринництві, можна виявити певні ознаки поляризації, точками росту стають потужні тваринницькі комплекси, доїльні цехи, птахофабрики. Найчіткіше ознаки поляризації виробництва тваринницької продукції простежуються у Київській області, зокрема частка Бориспільського, Броварського, Вишгородського, Васильківського та Києво-Святошинського районів у виробництві тваринництва зросла з 20% у 1990 р. до 70% у 2012 р. Це пояснюється наявністю великого ринку збуту – м.Київ. Особливо слід відзначити Вишгородський район, у якому виробляється 62% м'яса Київської області («Гаврилівські курчата»), та Канівський район Черкаської області («Наша Ряба»), у якому виробляється 67% м'яса.

Висновки

В аграрній сфері Київського Придніпров'я упродовж 1990 – 2012 рр. сталися істотні зміни як галузевого, так і територіального характеру, які зумовлені різницею у природних передумовах різних районів, економічними трансформаціями 90-х років ХХ ст., недосконалістю аграрної політики, кон'юнктурою світових ринків сільськогосподарської продукції.

1. У розвитку аграрної сфери регіону виділяється два трансформаційні періоди. Перший, 1991 – 2000 рр., який характеризується значним скороченням виробництва сільськогосподарської продукції, зміною структури посівних площ, форм і методів управління в аграрній сфері. Другий, 2001 – 2012 рр., під час якого поступово зростають майже всі показники сільськогосподарського виробництва.

2. Відбулися значні перетворення галузевої структури аграрної сфери. Зменшилося виробництво сільськогосподарської продукції, змінилися пропорції між рослинництвом та тваринництвом.

Значно скоротилися посівні площі у поліській частині Київського Придніпров'я та зросли у лісо-степовій при одночасній зміні їх структури на користь зернового господарства та окремих технічних культур. Зросло виробництво тих видів сільськогосподарської продукції (соя, ріпак, сояшник, кукурудза, зернові), які забезпечують вищий економічний ефект і користуються попитом на зовнішніх ринках, та фактично занепали цілі галузі – тваринництво, льонарство, буряківництво.

4. Головним трансформаційним зрушенням територіального характеру в аграрній сфері Київ-

ського Придніпров'я є посилення поляризації виробництва сільськогосподарської продукції. Воно дедалі більше концентрується у приміських районах і на територіях із кращими ґрунтово-кліматичними умовами.

5. Результати дослідження галузево-територіальної трансформації аграрної сфери Київського Придніпров'я, як наукова та інформаційна база, можуть бути використані для аналізу цих процесів в інших регіонах, розробці програми розвитку сільського господарства, пошуку оптимальних шляхів розвитку галузі.

Література

1. Балабанов Г.В., Кобзев О.М., Семенченко Г.В. Трансформація структури сільськогосподарського виробництва України: регіональний аспект. – К.: УАРР/ПАП, 2000. – 29 с.
2. Барановський М.О. Сільські території України: рівень розвитку, трансформаційні зміни, концепції реформування // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування. Серія: економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – К.: ВЦ НУБіП, 2011. – Вип. 163. – Частина 1. – С. 19-25.
3. Марущинець А.В. Аграрна сфера як об'єкт трансформаційних процесів // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 4. Географія і сучасність. – К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – Вип. – 18(30). – С. 254-262.
4. Марущинець А.В. Галузева та територіальна трансформація аграрної сфери України // «Геополітика і геодинаміка регіонів». – Том 10. – Вип. 2. – С. 651-658.
5. Нагірна В. П. Київський регіон в аграрному секторі України // Укр. геогр. журн. – 2006. – № 3. – С. 30–37.
6. Онищенко О.М., Юрчишин В.О. Сільське господарство, село і селянство України у дзеркалі пострадянської аграрної політики // Економіка України. - 2006. – № 1. – С. 4 - 14.
7. Онищенко О.М. Аграрні трансформації в Україні: оцінки, проблеми, прогнози // Економіка і прогнозування. – 2001. – № 3. – С. 7-24.
8. Осташко Т. О. Аграрні трансформації в перехідних економіках: перспективи для України // Економіка і прогнозування. – 2003. - № 1. – С. 59-69.
9. Осташко Т. О. Ринкова трансформація аграрного сектора: монографія. – К.: Фенікс, 2004. – 280 с.
10. Статистичний щорічник Київської області за 2012 рік. – Київ: Головне управління статистики у Київській області, 2013. – 471 с.
11. Статистичний щорічник Чернігівської області за 2012 рік. – Чернігів: Головне управління статистики у Чернігівській області, 2013. – 471 с.
12. Статистичний щорічник Житомирської області за 2012 рік. – Житомир: Головне управління статистики у Житомирській області, 2013. – 467 с.
13. Статистичний щорічник Черкаської області за 2012 рік. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області, 2013. – 482 с.

References

1. Balabanov G.V., Kobzev O.M. Semenchenko G.V. (2000). *Transformation of agricultural production structure in Ukraine: regional aspect*. Kyiv: UAPP / PAP (Ukrainian).
2. Baranowski M.O. (2011). Rural areas in Ukraine, level of development, transformational changes, reforming concepts. *Scientific Bulletin of National University of Life and Environmental Sciences. Series: economics, agricultural management business*. Kyiv: VC NUBiP, Vol. 163, Part 1, Section 19-25 (Ukrainian).
3. Maruschynets A.V. (2013). Agriculture as an object of transformation processes. *Scientific Bulletin NEA after M.P. Dragomanov Series 4. Geography and the present*. Kyiv: Publishing NPU after M.P. Dragomanov Vol. 18 (30), pp. 254-262 (Ukrainian).
4. Maruschynets A.V. Sectoral and territorial transformation of agriculture in Ukraine. «*Geopolitics and geodynamics of the regions.*» Volume 10 Issue 2. pp. 651-658 (Ukrainian).
5. Nagirna V.P. (2006). Kyiv region in Ukraine's agricultural sector. *Ukrainian Geographical Journal*, No. 3 pp. 30-37 (Ukrainian).
6. Onishchenko O.M., Yurchushun V.O. (2006). Ukraine's agriculture, villages and agrarians in the post-Soviet agricultural policy. *Ukraine's economy*, No. 1. pp. 4 - 14 (Ukrainian).
7. Onishchenko O.M. (2001). Agrarian transformation in Ukraine: evaluation, issues, forecasts. *Economics and Forecasting*, No. 3, pp. 7-24 (Ukrainian).
8. Ostashko T. O. (2003). Agricultural transformations in emerging economies: prospects for Ukraine. *Economics and Forecasting*, No. 1, pp. 59-69 (Ukrainian).
9. Ostashko T. O. (2004). *Market transformation of the agricultural sector: monograph*. Kyiv: Phoenix (Ukrainian).
10. *Statistical Yearbook of Kiev region for 2012* (2013). Kyiv: Kiev Region Department of Statistics (Ukrainian).
11. *Statistical Yearbook of Chernihiv Region for 2012* (2013). Chernihiv: Chernihiv Region Department of Statistics (Ukrainian).
12. *Statistical Yearbook of Zhytomyr Region for 2012* (2013). Zhitomir: Zhytomyr Region Department of Statistics (Ukrainian).
13. *Statistical Yearbook of Cherkasy Region for 2012* (2013). Cherkassy: Cherkasy Region Department of Statistics (Ukrainian).